

UUED KIVIAJA ASULAKOHAD AJALOOLISEL VILJANDIMAAL

Aivar Kriiska, PhD, Tartu Ülikooli dotsent
Arvi Haak, Tartu Ülikooli magistrant, Viljandi Muuseumi teadur
Kristiina Johanson, Tartu Ülikooli magistrant
Mari Lõhmus, Tartu Ülikooli üliõpilane
Andres Vindi, Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti töötaja

Sissejuhatus

Veel paarikümne aasta eest avaldatud uurimustes kumab läbi veendumus, et seni avastatud kiviaja muistised kajastavad toonast asustuspilti küllalt adekvaatselt, sõltumata sellest, et üht-teist võidakse veel ka tulevikus leida (näit Jaanits jt 1982, 48). Aeg on näidanud selle seisukoha paikapidamatust. 1990. aastatel Soome kolleegide eeskujul Eestis rakendatud uute kiviaja kinnismuististe väljaselgitamise meetodid on laiaulatuslikud, loomingulised ja ennekõike aktiivsed – s.t muistist ei oodata, vaid otsitakse. Lisaks tavalisele maastikuseirele arvestatakse ka paleogeograafiat, eriti muistseid rannajooni.

Alates 1997. aastast on Tartu Ülikooli arheoloogid korraldanud Viljandimaale inspeksioonikäike ja see on olulisel määral muutmas ettekujutust ka selle piirkonna kiviajast. Seni eristus siin muudest aladest nii kiviaja juhuleidude kui ka asulakohtade-matmispaikade poolest Võrtsjärvest põhja poole jääv ala, peamiselt Kolga-Jaani voorestik. Küllap tingisid selle erinevad asjaolud, kuid tähtis oli ka n-ö uurimislooline eelisseisund, mis sai alguse juba 19. sajandi teisel poolel, kui Kolga-Jaani piirkonna vastu tekkis huvi Vändra baltisakslasest arstil, harrastusarheoloog Martin Bolzil. Läbi kohalikest talumeestest vahendajate kogunes rikkalik nii mesoliitiliste kui ka neoliitiliste juhuleidude kollektsoon, mis koosnes peamiselt kivikirvestest ja -talbadest (Bolz 1914b, 1914c; praegu Pärnu Muuseumis asuva kollektsooni kohta vt ka Kriiska 1997). Bolz uuris ka Viljandimaa esimest kiviaja kinnismuistist – Kivisaare matmispaika (Bolz 1914a), mille 20. sajandi algul avastas kohalik taluperemees kruusa kaevandamisel. Vastavalt vanasõnale – kus on, sinna tuleb – sai just Bolzi töö aluseks Richard Indrekole, kes 1930. aastatel, käies üle vaatamas varasemaid juhuleiukohti, avastas nende järgi mesoliitilised asulakohad Siimusaares ja Moksis (Indreko 1932, 1935).

Kuna Viljandimaa kiviaja uurimisloost on juba kirjutatud aasta eest ilmunud Viljandi Muuseumi aastaraamatus (Kriiska, Johanson 2003), ei ole vajadust seda esitada veel kord käesolevas artiklis. Meie teema seisukohalt on aga oluline see, et kuigi piirkonnas liikusid arheoloogid, kes leidsid ka üksikuid kiviaja esemeid, lisandus kinnismuistiseid väga aeglaselt. Enam kui poole sajandi jooksul avastati vaid 5 asulakohta: Valma (1949) Võrtsjärve põhjakaldal ning Lepakose (1971, Jaanits 1990, 7), Tamme (1974; Jaanits 1974), Jälevere (1965; Jaanits 1990, 11) ja Kangrusaare (1975) Navesti kallastel.

Uut inspekteerimisetappi alustas 1997. aastal Tartu Ülikooli arheoloog Andres Tvauri. Temagi võttis vaatluse alla Kolga-Jaani piirkonna, liikudes voortel olevatel küntud põldudel umbes 40 m kõrgust isobaasi jälgides. Siimusaare asulakohalt inspeksiooni alustades leiti ümbruskonna voortelt üpris analoogilistest kohtadest kokku 5 mesoliitilist asulakohta (Kriiskaja jt 1998). Neid töid jätkas Andres Vindi, kes on täpsemaks aluseks võtnud 36 m samakõrgusjoone ning väga edukalt inspekteerinud Suur-Võrtsjärve Tartumaale jäävaid muinasrandu, leides seal rohkesti kiviaegseid asulakohti (muististe kohta avaldatud lühiteave Konsa, Ots 2002, 195–196; 2003, 234).

Osaliselt just nendest edukatest välitöödest ajendatuna käivitati paari aasta eest Aivar Kriiska juhtimisel Kesk-Eesti kiviaja uurimisega tegelev projekt ja nende tööde raames on tehtud välitöid ka Viljandimaal. Eesti Teadusfondi grantide 4558 ja 5328 finantseerimisel on läbi viidud küllalt palju inspeksiooniretki. 2002. aastal võeti Viljandimaal peamise vaatluse alla kaks ala: vored Võrtsjärve põhjarannal ja piirkond Võrtsjärve lõunaotsa juures ning edelarannikul. 2003. aastal koondus huvi eelkõige suuremate jõgede (Ärma, Tännassilma, Öhne) kallastele ning fossiilsetele rannamoodustistele Võrtsjärvest läänes. 2002. aastal avastati Viljandimaal kokku 6 ja 2003. aastal isegi üle paarikümne uue kiviaja asula- ja leiukoha (tabel 1). Tulemusi on andnud ka varem kogutud leidude ülevaatamine, mis on võimaldanud eristada mesoliitilisi asulakohti (Sõõriknurme, Risti, Lõve jt) ning arheoloogilised väljakaevamised hilisemate ajalooperioodide muististel (Viljandi ordulinnus).

Käesolev artikkel on kaugel viimase seitsme aasta jooksul Viljandimaalt kogunenud rikkaliku ainese põhjalikust analüüsist. Niisuguseks käsitluseks ei ole valmis veel ei uurijad ega ka uuritav materjal. Küllap kulub aastaid, enne kui see muutub oluliseks osaks

arusaamises Eesti ala kiviajast. Meie eesmärgiks on uute kinnismuististe ja neist kogutud leidude tutvustamine ja esialgsete, juba uurimise algetapis selgelt ilmsiks tulevate nähtuste esiletoomine.

Muistised

Aastatel 1997–2003 on Viljandimaal avastatud kokku 41 kiviaegset asula- ja 8 leiukohta. Loomulikult on selline liigitus tinglik ning asulakoht tähistab arheoloogilise terminina inimtoimepaika, hõlmates eneses nii külade, talude (üksikmajapidamiste) kui ka erineva perioodi jooksul ja eri intensiivsusega kasutatud ajutiste laagripaikade jäänuseid. Leiukohana käsitletakse järgnevalt aga neid paiku, kust on muinasemeid saadud sedavõrd vähe (kiviaja puhul on selleks kokkuleppeliseks piiriks 1–2 kivitööjääki, tööriista või savinõukildu), et need esemed võivad olla sinna ka kaotatud.

Inspektsioonidel kogutud leiuainese määr sõltub mitmest asjaolust, nagu muistise avatus (küntud põld, mutimullahunnikud) või kaevatud šurfide hulk jne, valguse nurk ja intensiivsus, pinnase niiskus või kuivus (nähtavus). Seetõttu on leiukohtade ja asulakohtade omavaheline eristamine siiski paljus suhteline. Kümne aasta pikkune kiviaja asulakohtade otsimise kogemus on näidanud veenvalt, et isegi üksikute tulekivi- või kvartsikildude puhul on enamasti tegemist kiviaja asula jäänustega ja nende kohtade uued ülevaatused on andnud peaaegu alati lisamaterjali.

Samast johtub ka probleem: kas ja kuivõrd on inspektsioonikäikudel saadud leiuaines representatiivne, et selle alusel pidada ühte või teist kohta pikema- või lühemaajaliseks elupaigaks – külaasemeks või erineva aja jooksul ja intensiivsusega kasutatud hooajalise laagri- või lühiajalise peatuspaiga jäänuseks. Sellepärast välditakse siinkohal niisuguseid spekulatsioone, esitades vaid kõige selgemaid üldistusi, mis põhinevad laialt avatud ja hea nähtavusega kohtadelt (küntud põldudel) saadud leidudel.

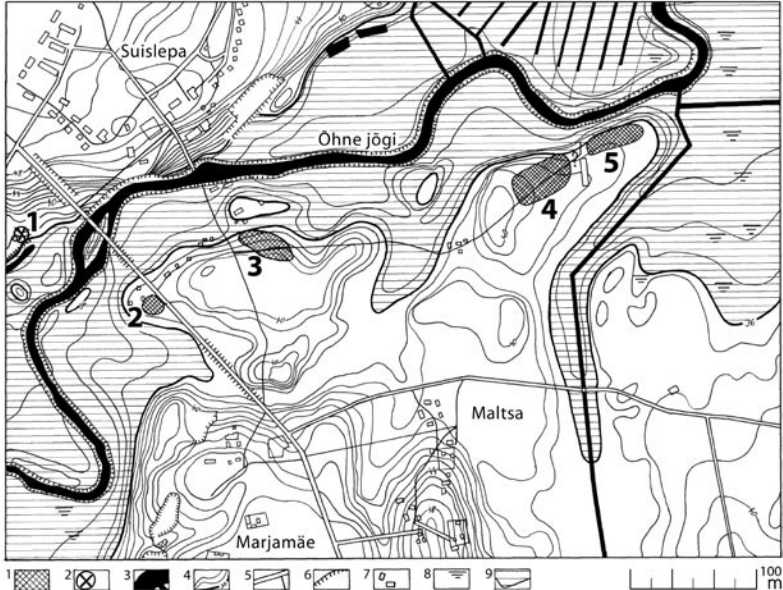
Sellele vaatamata võib ka eelmainitud tingimusi arvestav pinnakorje, millisel viisil enamik uutest leidudest on saadud, olla kas teadlikult või alateadlikult selektiivne. Nii on täheldatud, et just suurte ja teise töötlusega esemete hulk võib olla inspektsioonide aineses hoomatavamalt arvukam, kui seda saadakse arheoloogilistel väljakaevamis-

tel, eriti kui teisedalduvad pinnast veel sõelutakse. Pilt muistisest võib olla moonutatud ka seeläbi, et läbi on küntud vaid osa kultuurkihist – nii võib väheste leidudega kohas olla siiski rikkaliku kultuurkihistiga asulakoht. Näiteks Inglismaal on samade kohtade inspekteerimise- ja kaevamisleidude võrdlemine osutanud, et pinnakorjel saadud leidude hulgas on esindatud kõigest 2–25% kaevamistel kogutud leiuliikidest, s.h vaid 3% künnikihis asunud tulekivileidudest (Slowikowski 1995, 17; Gerrard 1997, 64–66).

Paleogeograafilised vaatlused ja mõtisklused on alles alanud, kuid juba praegu võib välja tuua üldisemad trendid. Enamik Viljandimaal leitud asulakohtadest seonduvad mesoliitikumi esimeses pooles eksisteerinud Suur-Võrtsjärvega, mille fossiilsed rannamoodustised on mitmeid meetreid (ca 3–7 m – Miidel jt 2003, 44–45; Moora 2003, 425) kõrgemal ja kohati kümnete kilomeetrite kaugusel praegusest järvest. Esialgu näib selle muinasveekoguga olevat seotud 27 uut asula- ja leiukohta: Sõõriknurme, Lohu, Marjamäe, Oiu I, II ja III, Lalsi I, II, III ja IV, Meleski, Leie I, II ja III, Tuisu (?), Pikasilla I (?), Kangrusaare II (?), Venevere (?), Matsimärdi (?), Suislepa I ja II, Säga, Sooviku, Villa, Väluste, Kivilõppe ja Ridaküla. Elatud on nii avarannas (näiteks Lalsi I, II, III ja IV) kui ka väikestel saartel (näiteks Meleski) ja jõgede suudmetes (Õhne suudmes näiteks Sõõriknurme, Lohu ja Marjamäe – joonis 1, Väike-Emajõe suudmes Pikasilla I ja II).

Teine suurem rühm (15) mesoliitilisi asula- ja leiukohti paikneb jõgede kallastel: Navesti kaldal Jälevere II ja Loopre; Ärna kaldal Vasara I ja II; Õhne kaldal Vooru, Leebiku I ja II; Tännassilma kaldal Tännassilma I, II (joonis 2) ja Uusna; Tarvastu kaldal Pikru; Põltsamaa kaldal Väike-Kamari; Väike-Emajõe kaldal Alamõisa II ja Jõgeveste; erandlikult väikese vooluveekogu – oja – kaldal Lõve.

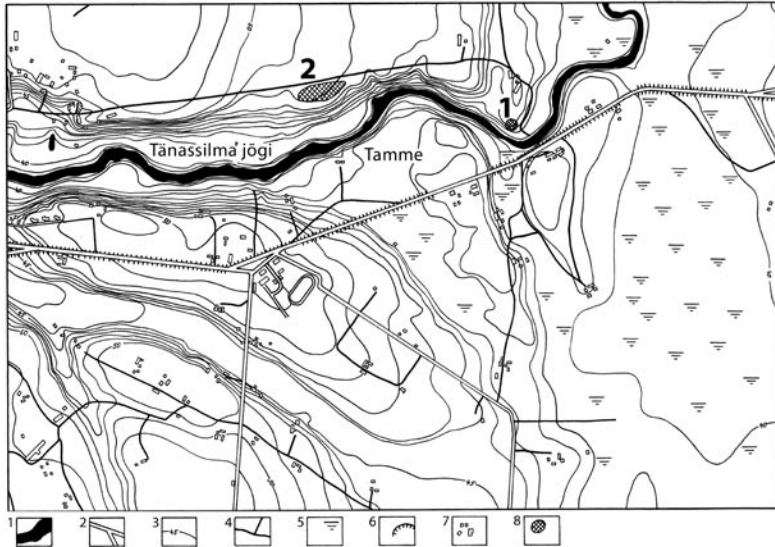
Väiksem osa asula- ja leiukohti (7) ei ole aga olnud seotud vahetult veekogudega: Karumäe, Viljandi ordulinnus, Järveküla, Risti (joonis 3), Kiisa, Möldre ja Nägutsi. Need paiknevad üldiselt kõrgemate kün-gaste lael või nõlvadel. Niisugune muistiselik eristub omaette rühmana Eesti kiviaja uurimises esmakordselt, kuigi esimene analoog-ne “mäel” paiknev objekt leiti juba aastatel 1969–1972 Põhja-Eestis Võhma Tandemäe kivistkalmete kaevamistel. See aines on uurijates kutsunud esile vastakaid arvamusi kuni hüpoteesini, et tegemist on hilispaleoliitilise Balti jääpaisjärve laiul paiknenud kivitöötlemise ko-

Joonis 1. Suur-Võrtsjärve muinasrannal paiknenud mesoliitilised asulakohad. Tingmärgid: 1 – mesoliitiline asulakoht, 2 – mesoliitiline leiukoht, 3 – jõgi ja kraavid, 4 – samakõrgusjooned, 5 – teed, 6 – järsaku serv, 7 – majad, 8 – märgalad, 9 – Suur-Võrtsjärve poolt üleujutatud ala. Muistised: 1 – Suislepa I kiviaja leiukoht, 2 – Marjamäe mesoliitiline asulakoht, 3 – Lohu mesoliitiline asulakoht, 4 ja 5 – Sõõriknurme mesoliitiline asulakoht.

haga (Moor 1998, 16, kriitika ja paralleelhüpoteesid vt Saluäär 2000). Kvartsist kivitöö produktide ja jääkide hilismesoliitiline-varaneoliitiline ilme osutab aga üpris ühemõtteliselt muistise vanusele ja selleks ajaks oli meri taandunud sealt juba mitme kilomeetri kaugusele. Viljandimaa muistised annavad alust eristada asulakoha tüübi, mille teke seondub arvatavasti n-ö metsa rajatud ajutiste jahti- või korjelaagritega. Teoreetiliselt oli loomulikult juba varem selge, et kiviaegsed kütt-kalur-korilased tegid retki ka veekogudest kaugemale ja olid seal lühemates või pikemates ajutistes laagrites, kuid tõestusmaterjali sellele ideele nappis.

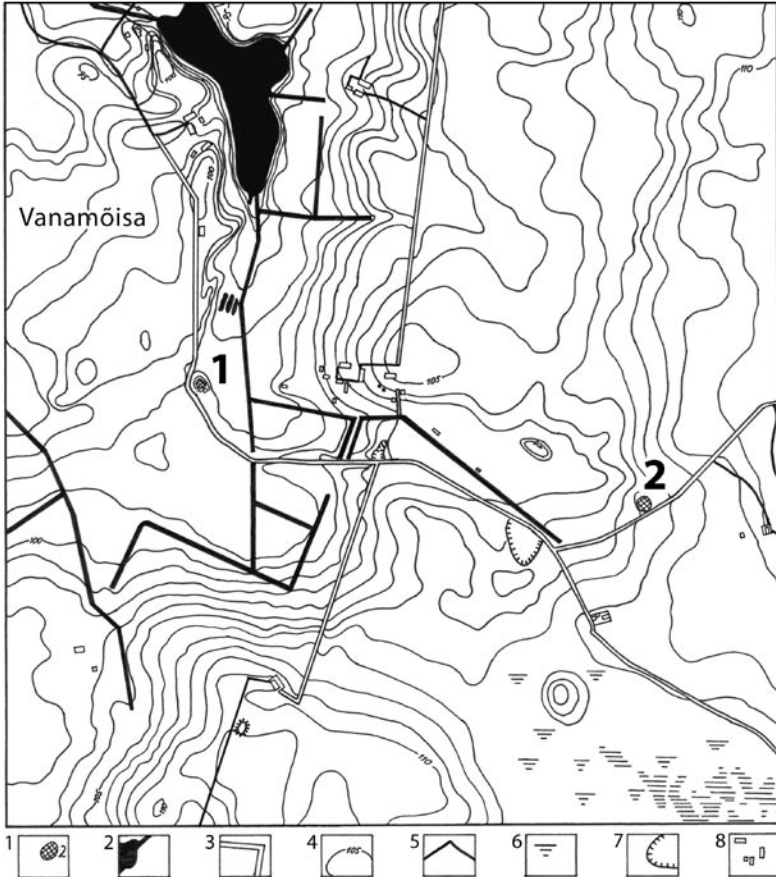
Artikli sissejuhatavas osas vaatlesime lühidalt, kuidas arheoloogiliste uurimistööde koondumine teatud piirkonda on mõjutanud kiviaja senist tõlgendust. Uusi uurimistulemusi arvestades ei ole praegu

Joonis 2. Jõe kaldal paiknevad kiviaja asulakohad. Tingmärgid: 1 – Tánassilma jõgi, 2 – teed, 3 – samakõrgusjoon, 4 – väiketeed, 5 – märgala, 6 – järsaku serv, 7 – majad, 8 – kiviaja asulakoht. Muistised: 1 – Tánassilma I mesoliitiline (?) asulakoht, 2 – Tánassilma II mesoliitiline asulakoht.

võimalik andmestiku erijooni interpreteerida kindlate erinevustena kiviaegses asustuses. Pigem on suurem osa neist ikka veel tingitud sellest, et mõningate alade uurimisel on jõutud kaugemale ja otsimine kontsentreerunud nendesse kohtadesse. Ennekõike puudub see Võrtsjärve muinasrandu. Oma mõju on küllap ka sellel, kuidas ja kui-võrd on kohad ligipääsetavad tänapäevast teedevõrku ja transpordivahendeid kasutades ning kas põllud on haritud, sest valdav osa leide on saadud just küntud põldude seire tulemusel.

Eriti heaks näiteks on soosaared ja voored, kus elamiseks ja põlluha-rimiseks sobiliku maa hulk on läbi aegade olnud piiratud ning samad alad püsisid kasutusel aastatuhandeid. Selline olukord on soodus nii juhuslikuks kui ka süsteemseks muinasjäänuste leidmiseks. Nii aga võib kergesti tekkida ettekujutus, et kiviajal asustatigi vaid neid piirkondi. Enam kui paarkümmend jõgede kallastel ja veekogudest eemal paiknevat asula- ja leiukohta on piisav alus selles sügavalt kahelda.

Joonis 3. Suurematest veekogudest eemal paiknevad kiviaja asulakohad. Tingmärgid: 1 – kiviaja asulakoht, 2 – paisjärv, 3 – tee, 4 – samakõrgusjoon, 5 – kraav, 6 – märgala, 7 – järsaku serv, 8 – majad. Muistised: 1 – Risti mesoliitiline asulakoht, 2 – Madi hilisneoliitiline asulakoht.

Tabel 1. 1997.–2003. a ajalooliselt Viljandimaalt leitud kiviaja asula- ja leiukohad

Nr	Muistise nimi	Küla/linn	Kihelkond	Muistise liik	Dateering	Leidm. aasta
1	Alamõisa II	Alamõisa	Helme	leiukoht	mesol.	2001/ 2003*
2	Jõgeveste	Jõgeveste	Helme	asulakoht	mesol.	2001/ 2003*
3	Nägutsi	Järveküla	Helme	leiukoht	mesol.	2000/ 2003*
4	Leebiku I	Leebiku	Helme	asulakoht	mesol.	2003
5	Leebiku II	Leebiku	Helme	asulakoht	mesol.	2003
6	Lõve	Lõve	Helme	leiukoht	mesol.	2001/ 2003*
7	Möldre	Möldre	Helme	asulakoht	mesol.	2001/ 2003*
8	Pikasilla I	Pikasilla	Helme	asulakoht	mesol.	2002
9	Kiisa	Kiisa	Helme	asulakoht	mesol.	2001/ 2003*
10	Lalsi I	Lalsi	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	1997
11	Lalsi II	Lalsi	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	1997
12	Lalsi III	Lalsi	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	1997
13	Lalsi IV	Lalsi	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	1997
14	Leie I	Leie	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	1997
15	Leie II	Leie	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2003
16	Leie III	Leie	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2003
17	Meleski	Meleski	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2002
18	Oiu I	Oiu	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2001
19	Oiu II	Oiu	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2002
20	Oiu III	Oiu	Kolga-Jaani	asulakoht	mesol.	2002
21	Kangrusaare II	Kangrusaare	Pilistvere	leiukoht	mesol.	2003
22	Loopre	Loopre	Pilistvere	asulakoht	mesol.	2003
23	Matsimärdi	Venevere	Pilistvere	asulakoht	mesol.	2003
24	Venevere	Venevere	Pilistvere	asulakoht	mesol.	2003
25	Väike-Kamari	Väike-Kamari	Põltsamaa	asulakoht	mesol.	2003
26	Jälevere II	Jälevere	Suure-Jaani	asulakoht	mesol.	2003
27	Risti	Vanamõisa	Suure-Jaani	asulakoht	mesol.	1971, 1974/ 2003
28	Järveküla	Järveküla	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003

29	Karumäe	Karu	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2002
30	Kivilõppe	Kivilõppe	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
31	Lohu	Maltsa	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2002
32	Sõõriknurme	Maltsa	Tarvastu	asulakoht	mesol.	1980/ 2002*
33	Marjamäe	Marjamäe	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
34	Pikru	Pikru	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
35	Sooviku	Sooviku	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
36	Suislepa I	Suislepa	Tarvastu	leiuakoht	mesol.	2003
37	Suislepa II	Suislepa	Tarvastu	leiuakoht	mesol.	2003
38	Säga	Säga	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
39	Villa	Villa	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
40	Vooru	Vooru	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
41	Väluste	Väluste	Tarvastu	asulakoht	mesol.	2003
42	Tänassilma I	Tänassilma	Viljandi	asulakoht	mesol. (?)	2003
43	Tänassilma II	Tänassilma	Viljandi	asulakoht	mesol.	2003
44	Uusna	Uusna	Viljandi	leiuakoht	mesol.	2001/ 2003*
45	Ridaküla	Valma	Viljandi	asulakoht	mesol.	2003
46	Tuisu	Valma	Viljandi	asulakoht	mesol.	2002
47	Vasara I	Vasara	Viljandi	asulakoht	mesol.	2003
48	Vasara II	Vasara	Viljandi	asulakoht	mesol.	2003
49	Viljandi ordulinnus	Viljandi	Viljandi	asulakoht	mesol.	2002- 2003

* Eraldati varasemal inspeptsioonikäigul leitud esemete hulgest.

Leiuaines

Viljandimaalt kogutud leiumaterjal koosneb valdavalt tulekivist artefaktidest. Rohkesti on kogutud ka tulekivikamakaid. Arheoloogiliste leidudena eristatakse viimaseid aga vaid juhul, kui need on inimeste poolt elupaikadesse toodud. Viljandimaal leidub looduslikku tulekivi pinnases rohkesti, mistõttu ei ole täie kindlusega võimalik kamakaid siduda inimtegevusega üheski asula- või leiuokhas (seetõttu ei ole neid esitatud tabelis 2). Ka enamik tulekivist leide on samast, kohalikest lubjakivilademetest pärinevast kivimist. Erandjuhul

esineb ka võõramaist kvaliteetset hallikaspruuni läbikumavat kriidilademe tulekivi (Lalsi III, Oiu I, Oiu II, Ridaküla), mis pärineb tõenäoliselt Lõuna-Leedu või Põhja-Valgevene aladelt (selle kivimi kasutuse kohta vt Kriiska 2001 ja seal viidatud kirjandus) ja hallikasroosat kivi- mit (Sõõriknurme, Oiu I), mis võib olla toodud Kesk-Venemaa aladelt.

Üksikjuhtudel on saadud kvartsist või muudest kivimitest esemeid: kvartsikillud eri asulakohtadest, bipolaarne mitmeplatvormiline kvartsnukleus Tánassilma II asulakohalt, üks silmata kivikirves Lalsi II asulakohalt ja üks kirve või talva katke Leebiku II asulakohalt.

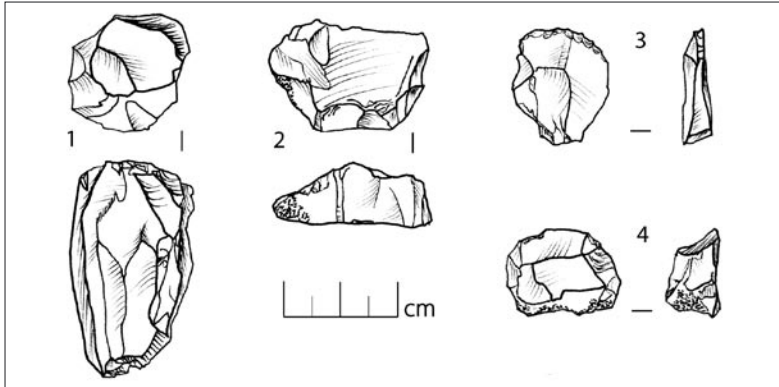
Tulekivi ainese hulgas domineerivad killud – kildtehnikas kivimi- töötuse produktid ja tootmisjäägid (Sõõriknurmes 77,6%, Lalsi II-s 79,9% ja Lalsi III-s 63,1% tulekivileidudest), kuid suhteliselt palju on ka laaste ja laastukatkeid (joonis 5: 4; Sõõriknurmes 11,8%, Lalsi II-s 10,2% ja Lalsi III-s 26,2% tulekivileidudest). Väike osa laaste ja kilde on servalt retušitud. Mitme laastu näol on tegemist orgaanilisest materjalist otsikutes kasutatud pistikteradega (Oiu I, Lalsi III, Leie I).

Kildude ja laastude valmistamisest järele jäänud nukleused (joonis 4: 1–2, joonis 5: 1; Sõõriknurmes 3,5%, Lalsi II-s 6,4% ja Lalsi III-s 2,4% tulekivileidudest) osutavad erinevate lõhestustehnikate praktiseerimisele. Nende hulgas on ühelöögivaljalisi laast- ja kildnukleusi, mitme löögivalja- ga kildnukleusi ja bipolaarseid kildnukleusi.

Teisese töötusega esemete hulgas domineerivad kõõvitsad (Sõõrik- nurme 4,7%, Lalsi II-s 3,2% ja Lalsi III-s 7,1% tulekivileidudest). Kõõvitsaid on valmistatud nii kildudest kui ka laastude katketest ja tera võib paikne- da nii küljel kui ka otsal (joonis 4: 3, 4 ja joonis 5: 2).

Üksikleidudena on saadud ka tulekivist nuga Lalsi III asulast, uurits Sõõriknurme Lalsi II ja Oiu II asulast ning üks oletatav nooleots Sõõrik- nurmest (joonis 5: 5). Lalsi II leitud uurits on kolmnurkse kujuga killust, retušitud teraga, Oiu II uurits trapetsikujulisest killust ja löödud nurkte- raga ning Sõõriknurme uurits kaheharjalise laastu katkest ja löödud te- raga. Arvatav väike nooleots on valmistatud bipolaarsest tulekivikillust, tera on viltune ja vähese retušiga (joonis 5: 5).

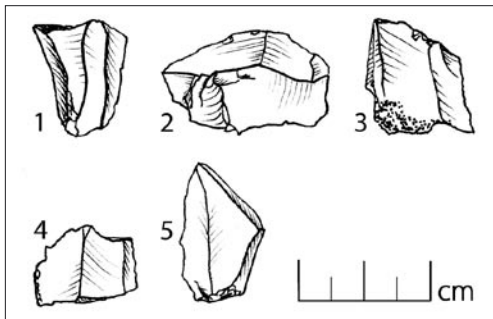
Kivimikasutuselt on kõik uued asula- ja leiukohad sarnased seni tun- tud ja uuritud Kesk- ja Edela-Eesti mesoliitilistele asulakohtadel (välja arvatud kogu Eesti materjalist eristuv varamesoliitiline Pulli asulakoht). Kõigis neis domineerib tulekivi (Kesk-Eesti ja Ranniku-Eesti kivimika- sutuse võrdlev diagramm vt Kriiska 2002, 37) vähese kvarts ja muude

Joonis 4. Tulekivist esemeid Oiu II asulakohalt. 1 – nukleus, 2 – nukleuse katke, 3 – kõõvits, 4 – kõõvits (TÜ 1089: 15, 13, 5, 16).

kivimite ees. Teine nende kahe piirkonna mesoliitikumile omane joon on laastude ja laastukatketeh rohkus (võrdlusandmed vt Jaanits ja Ilomets 1988, 45; Kriiska 2001, 30; Kriiska jt 2002; Kriiska, Johanson 2003, 49–50), mis samuti on nähtav uutes leidudes.

Nii esemetüpoloogia kui ka lõhestustehnika järgi võib kõik 1997–2003 avastatud paigad esialgu dateerida mesoliitikumi. Sellele viitab ka kivi-aegse keraamika puudumine leidude hulgas. Samas on vähese leiuainesega asulate ja leiupaikade puhul olemas siiski võimalus, et need kuuluvad hoopis neoliitikumi algusossa ja neis konkreetsetes kohtades ei olnud inimestel keraamikat lihtsalt kaasas. Ilma laiemate uuringuteta ja radiosüsiniku analüüsideta on aga seda vahet võimatu kindlaks teha, sest kivimikasutus, töötlus ja esemete vormid on mesoliitilise Kunda kultuuri lõpuosas ja varaneoliitilises Narva kultuuris paljus analoogsed.

Joonis 5. Tulekivist esemeid Sõriknurme asulakohalt. 1 – nukleus, 2 – kõõvits, 3 – uurits, 4 – laastu katke, 5 – nooleots (?) (TÜ 1087: 9, 11, 10, 8, 12).

Tabel 2. 1997.–2003. aastal Viljandimaal kiviaja asula- ja leiukohtadest leitud kivist tööriistad ja töötlemisjäägid (tj.)

Nr	Asula- või leiukoht	Leiuokogu	Tulekivikillud ja tj.	Kvartsikillud ja tj.	Tulekivimukleus	Tulekivist pronukleus	Kvartsist nukleus	Tulekivilaast	Tulekivist kõõvits	Kivikirves	Tulekivist nooleots	Retusitud servadega tulekivikild	Tulekivist nuga	Tulekivilaastu katke	Lihvitud kivieseme katke	Tulekivist uurits
1	Alamõisa II	TÜ 1006	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Jõgeveste	TÜ1004: 61-66	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Nägutsi	TÜ 930: 9-10	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Leebiku I	TÜ 1212	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
5	Leebiku II	TÜ 1213	10	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
6	Lõve	TÜ 1000: 115	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Möldre	TÜ 1001: 88-90	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Pikasilla I	TÜ 1010	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Kiisa	TÜ 1011: 36-38	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Lalsi I	TÜ 537	30	1	3	-	-	1	1	-	-	-	-	2	-	-
11	Lalsi II	TÜ 538	226	-	18	-	-	14	9	1	-	-	-	15	-	1
12	Lalsi III	TÜ 539	53	-	2	-	-	6	6	-	-	-	1	16	-	-
13	Lalsi IV	TÜ 540	19	1	4	-	-	-	2	-	-	-	-	5	-	-
14	Leie I	TÜ 613	16	-	3	-	-	1	-	-	-	-	-	5	-	-
15	Leie II	TÜ 1224	13	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Leie III	TÜ 1225	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Meleski	TÜ 1264	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Oiu I	TÜ 1016	39	-	1	-	-	6	2	-	-	-	-	-	-	-
19	Oiu II	TÜ 1089: 1-19	56	1	-	-	-	5	5	-	-	1	1	1	-	1
20	Oiu III	TÜ 1090	14	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-

21	Kangru- saare II	TÜ 1198	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Loopre	TÜ 1197	10	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Matsi- märdi	TÜ 1267	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Venevere	TÜ 1199	21	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Väike- Kamari	TÜ 1194	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Jälevere II	TÜ 1200	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Risti	VM 9550 VM 9626	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
28	Järveküla	TÜ 1215	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Karumäe	TÜ 1086	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Kivilõppe	TÜ 1221	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Lohu	TÜ 1088	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Sõorik- nurme*	TÜ 1087	66	1	3	-	-	5	4	-	1	-	-	5	-	1
33	Marjamäe	TÜ 1214	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Pikru	TÜ 1217	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Sooviku	TÜ 1222	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Suislepa I	TÜ 1209	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Suislepa II	TÜ 1210	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Säga	TÜ1218	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Villa	TÜ 1219	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
40	Vooru	TÜ 1211	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Väluste	TÜ 1220	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Tänas- silma I	TÜ 1166	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Tänas- silma II	TÜ1263	9	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Ridaküla	TÜ 1223	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Tuisu	TÜ 1091	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Uusna	TÜ 967: 17	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Vasara I	TÜ 1165: 1-5	17	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
48	Vasara II	TÜ 1208	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Viljandi ordulinnus	VM 10922	7	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-

* Ei ole kaasatud 1980. aasta inspektsiooni leide (AI 5136).

Kokkuvõte

Aastatel 1997–2003 toimunud inspeksioonikäikudel on Viljandimaal avastatud kokku 41 kiviaegset asula- ja 8 leiukohta. Enamik paikadest seonduvad mesoliitikumis eksisteerinud Suur-Võrtsjärvega, kuid suhteliselt rohkesti on neid avastatud ka suuremate jõgede kallastelt. Veekogudest kaugemal paiknevad asula- ja leiukohad võimaldavad esmakordselt selgelt eristada muistiseid, mille teke seondub arvatavasti n-ö metsa rajatud ajutiste jahti- või korjelaagritega.

Kivimikasutuse, lõhestustehnika erijoonte ja esemete morfoloogia järgi on kõik uued Viljandimaa asula- ja leiukohad sarnased seni tuntud ja uuritud Kesk- ja Edela-Eesti mesoliitiliste asulakohtadega ja kuuluvad tõenäoliselt samuti sellele esiajaloo perioodi.

On tähelepanuväärne, et ei ole õnnestunud leida ühtegi uut neoliitilist asulakohta. Ühelt poolt seondub see kindlasti otsimistöökeskendumisega Suur-Võrtsjärve randadele. Mesoliitikumi lõpuosas kujunes aga Võrtsjärve nõo loodeosa kiirema maakerke tõttu väljavool idast Suure Emajõe kaudu, mistõttu veetase langes. Veesisuline asustus ei saanud seega jätkuda enam samades paikades ning muutunud oludega kohanedes rajati külad ja laagripaigad uuele rannajoonele. See kulges vaid veidi kõrgemal tänapäevasest järvekaldast (näiteks Valma asulakoht Võrtsjärve loodekaldal). Külad ja laagripaigad rajati ka muinasjärve nõokku tekkinud jõgede (näiteks Kivisaare Kolga-Jaani voorestikus) ja jäänukjärvede kallastele (näiteks Keeri III asula Võrtsjärve nõos, kujunenud väikese Keeri järve kaldal Tartumaal). Ka jõgede puhul on üle vaadatud peamiselt kõrgemaid terrasse, samas kui neoliitikumis võis nende veetase juba mõnevõrra olla langenud. Teisalt võib see olla tingitud ka asustusviisi erinevustest. Neoliitilised püskikülad võisid olla pikemaid perioode samades kohtades, mistõttu on asustusjärgi näiliselt vähem kui varasemal perioodil. Neoliitiliste muististe otsimine Kesk-Eestist on aga juba tulevaste välitööde eesmärk

Uued uurimised on veenvalt näidanud, et Viljandimaa kiviaeg ei võrdu pelgalt Kolga-Jaani voorestiku kiviajaga. See ei tähenda, et me alavääristaksime seda huvitavat piirkonda, mis mesoliitilisi loodusolusid arvestades oli kahtlemata üks kõige sobilikumaid asustusalasid Viljandimaal. Viimase seitsme aasta välitööd osutavad aga, et küllalt tugevad asustusüksused eksisteerisid mesoliitikumis ka vähemalt Ohne jõe suudmealal ning Navesti ja Tännassilma jõgede kallastel, küllap ka mitmel pool mujal.

Tänuõnad. Autorid tänavad kõiki inspeksiooniretkede õnnestumisele kaasa aidanud inimesi ja eraldi kunstnik Kristel Külljastineni, kes on vormistanud artikli joonised.

Kirjandus

Bolz, M. 1914a. Das neolithische Gräberfeld von Kiwisaare in Livland. – Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte: Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914 / herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Riga, 15–23.

Bolz, M. 1914b. Neolithische Steingeräte aus dem Pernau-Fellinische Kreise und dessen Umgebung. – Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Siebenter Band. Pernau 1914, I–CXVI.

Bolz, M. 1914c. Verzeichnis verloren gegangener oder in anderen Sammlungen befindlicher Steingeräte aus Livland und Estland. – Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Siebenter Band. Pernau 1914, I–XXX.

Gerrard, Chr. 1997. Misplaced Faith? Medieval Pottery and Fieldwalking. – *Medieval Ceramics*, 21, 61–72.

Indreko, R. 1932. Der Siedlungsfund von Moksi, Gemeinde Võisiku. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1930*. Tartu, 197–218.

Indreko, R. 1935. Viljandimaa muinasaeg. – *Viljandimaa. Eesti*, IV. Tartu, 3–60.

Jaanits, K. 1974. Inspeksiooniaruanne tulekiviesemete leiukohast Suure-Jaani khk Tamme külas. (Käsikiri Ajaloo Instituudi arhiivis.)

Jaanits 1990 = Янитс К. Л. Кремневый инвентарь стоянок кундаской культуры. Автореферат диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва.

Jaanits, K., Ilomets, M. 1988. Umbusi mesoliitilise asulakoha vanusest ja kohast Eesti keskmise kiviaja kronoloogias. – *Loodusteaduslikud meetodid Eesti arheoloogias*. Artiklite kogumik. Tallinn, 54–64.

Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.

Kiristaja, A., Tvauri, A., Vindi, A. 1998. 1997. aasta arheoloogilised inspeksioonid. – *Arheoloogilised välitööd Eestis 1997*. Tallinn, 210–236.

- Kriiska, A. 1997.** Pärnu muinasuurijad ja muinasteadus. – 100 aastat Pärnu Muinasuurijate Seltsi. Artiklite kogumik. Pärnumaa ajalugu. Vihik 1. Pärnu, 18–29.
- Kriiska, A. 2001.** Archaeological field work on Stone Age settlement site of SW Estonia. Arheoloogilised välitööd Eestis 2000. Tallinn, 19–33.
- Kriiska, A. 2002.** Lääne-Eesti saarte asustamine ja püselanikkonna kujunemine. Keskus-tagamaa-ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Muinasaja teadus, 11. Tallinn, 29–60.
- Kriiska, A., Johanson, K. 2003.** Kivisaare kiviaja asulakoht ja matmispaik. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 39–55.
- Kriiska, A., Saluäär, U., Lõugas, L., Johanson, K., Hanni, H. 2002.** Archaeological excavations in Sindi-Lodja. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2001. Tallinn, 27–40.
- Konsa, M., Ots, M. 2002.** 2001. aastal avastatud muistised. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2001. Tallinn, 192–199.
- Konsa, M., Ots, M. 2003.** 2002. aastal avastatud muistised. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2002. Tallinn, 230–238.
- Miidel, A., Raukas, A., Vaher, R. 2003.** Võrtsjärve madaliku geoloogia ja maavarad. – Võrtsjärv. Loodus, aeg, inimene. Tallinn, 39–53.
- Moora, T. 1998.** Muistsete loodusolude osast kiviaja asustuse kujunemisele Kunda ümbruses. – Loodus, inimene ja tehnoloogia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. Muinasaja teadus, 5. Tallinn, 13–151.
- Moora, T. 2003.** Võrtsjärve madaliku esiasustus. – Võrtsjärv. Loodus, aeg, inimene. Tallinn, 417–428.
- Saluäär, U. 2000.** Kvartsileiud Vöhma Tandemäelt: jäljed inimasustusest – kui vanad? – Lisa 2. Valter Lang. Keskusest ääremaaks. Muinasaja teadus, 7. Tallinn, 379–385.
- Slowikowski, A. 1995.** “The greatest depository of archaeological material”: The Role of Pottery in Ploughzone Archaeology. – *Interpreting Stratigraphy* 5/1994, Norwich, 15–20. [<http://www.york.ac.uk/depts/arch/strat/>, 26.04.2004]

NEW STONE AGE SETTLEMENTS IN HISTORICAL VILJANDI COUNTY

Aivar Kriiska, Arvi Haak, Kristiina Johanson,
Mari Lõhmus, Andres Vindi

In 1997 the archaeologists of the University of Tartu started systematic search for Stone Age settlement sites in Viljandi County. The work has been more intensive in the recent few years, financed by grant projects 4558 and 5328 by the Estonian Science Foundation. The research has mainly been concentrated upon the Early Mesolithic fossil coast of Lake Suur-Võrtsjärv in the territory of the drumlins of Kolga-Jaani, the western and south-western shore of the lake, and the banks of several rivers (Õhne, Ärna, Tännassilma etc.).

Within seven years 41 Stone Age settlement sites and 8 locations of finds have been discovered on the historical territory of Viljandi County. Most of the sites (27) are near Lake Suur-Võrtsjärv, but quite a lot have been discovered on the banks of larger rivers (15). The settlement sites and locations of finds that are further from water-bodies (7 in total) give us the chance for the first time to differentiate antiquities, which have probably been formed by or are connected with temporary hunting or harvesting camps set up in the forest.

Among the collected finds, the predominant position belongs to flint. Mostly the local mineral formed within limestone was used, but there are single finds of a better-quality mineral, which can originate from southern Lithuania / northern Byelorussia and from central Russia. Flakes form the most common category of finds, but there are also quite a lot of blades and fragments of blades (in settlement sites with more representative and therefore comparable material the proportion of these among flint finds is 10,2–26,2%). The found cores refer to the use of different knapping techniques. Among items of secondary finishing the most numerous are scrapers, but there are also single finds of burins, a knife and a small arrowhead.

According to the stone use, the specific features of knapping techniques and the morphology of items, all the settlement sites and locations of finds discovered in Viljandi County between 1997–2003 are similar to the Mesolithic settlement sites known and studied in central and south-western Estonia (excl. the Early Mesolithic Pulli) and probably belong to the same period of prehistory.

Current investigations have convincingly shown that already in the Mesolithic period there were strong settlement units not only in the Kolga-Jaani drumlins, as emphasised on the basis of material collected earlier, but also at least at the mouth of the Õhne river and on the banks of the Navesti and Tännassilma rivers; and probably also elsewhere.